

İslam Kültür Tarihinde Musiki Kitabının Değerlendirilmesi

Talha YİĞİT*

İslam'a ait bir kısım hükümlerin helallığı, bir kısımların haramlığı konusunda şüphe yoktur. Bir kısım hükümlerin ise ilk asırdan beri ihtilafı sürmektedir. Müzik bu konulardan biri olup onunla ilişkili olan konularda da hiçbir zaman ittifak edilmemiştir. Kimileri müziğe eldeki delillerden yola çıkarak haram, kimileri mübah, kimileri mekruh, kimileri de bazı şartlarla helal olabileceğini savunmuştur. Bu konudaki ihtilaf da biteceğe benzemiyor. Müellifin amacı da bu konudaki tartışmaları bitirmek de değildir. Eser, müziğin tarihiyle, felsefesiyle, dini tartışmasıyla ve makaleleriyle ele alan çok yönlü bir çalışmadır. Kitap okunduğunda Pehlül Düzenli'nin kendisinden sonraki araştırmacının önünü açan bir çalışma yaptığı görülecektir.

Kitabın giriş bölümünde, İslam kültür müzik tarihinde müzikle ilgili tartışmalara kaynak olarak kısa bir literatür oluşturulmuştur. Müziğin hükmünün üzerinde yoğunlaşılacak sureler ve ayet numaraları, müzikle ilgili hadislerin bir kısmının yer aldığı hadis kitapları, bâbları ve numaraları, fıkıh kaynaklarında geçen başlıkları, müzikle ilgili yazılmış ahlak ve fetva kitapları, müstakil olarak ele alınmış müzik risaleleri ve musikiyle ilgili Osmanlı zamanında yazılmış eserlerin isimleri oluşturulmuştur.

Birinci bölümde üç başlık incelenmiştir. Kavram, tarih ve felsefe. Yazar, okuyucunun zihnine vermek istediği mesajın zeminini bu üç kelimeyle oluşturmuştur. Kavram kısmında müzik kelimesinin lügat manası olarak "ölçülü ve zevkli nağmeler" terim olarak "ritimli veya ritimsiz olarak estetik bir şekilde bir araya getirme sanatı" olarak tarif etmiştir.(s. 23-24) Müziğin bulunduğu yere göre aldığı isimleri konu edinerek şehir çevreleri, saray ve konaklarda müziğe kâr, kâr-ı nâtik, kârçe, beste, ağır sema, yürük semâî; küçük kasaba çevrelerinde müziğe şarkı, türkü; câmi mûsikisine ilâhî, nefes, münâcaât; kışlada mehter; sınır boylarında marş olarak listeyi uzatmıştır. (s. 28)

Kitabın öne çıkan özelliklerinden birisi Hz. Peygamber'in hadisleri ve İslam kaynaklarındaki müzik terimlerini tespit etmesidir. Bunların her birerlerine alfabetik sırayla özel başlık açarak tek tek bilgi vermiştir. Örneğin, gınâ, inşâd, hıdâ, nasb, niyâhe, meâzif, mezâmîr ve melâhî gibi müzik kelimelerinin bir kısmıdır. (s. 28-37) Hadislerde yer alan müzisyenlerle ilgili tabirler vardır. Bunlar, câriye, cüveyriye, kayne, muğanniye, mürinne, muğannî, nâiha ve zemmâre olup bunların tamamı kadındır. (s. 40-42) İslam tarihinin doğup geliştiği hicaz yarım adasında geçen hadis ve tarih kaynaklarında geçen çalgı aletleri de berbât, celâcîl, ceres, def, gırbâl, gubeyrâ, halhâl, kennârât, kinnîn, kîr, kûbe, meâzif,

* İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslami Bilimler Hadis Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, etalhayigit@hotmail.com.

mezâmîr, melâhî, mizher, sanc, tabl, urtube, zemmâre hakkında bilgiler vermiştir. Bu bilgilerin kaynak eserlerden bir araya getirilerek buluşturulmuş olması okuyucu için büyük bir avantajdır. (s. 42-50)

Düzenli, müzik konusunu tarih açısından incelemeye eski medeniyetlerden başlayarak Sümer, Mısır, Türk, Çin, Hindistan, Tibet, Eski Yunan ve Eski Roma'da müzikle ilgili vermiştir. Yazar aynı çizgide Yahudilik ve Hristiyanlığın müziğe bakışına da yer vermiştir. (s. 52-62)

Müellif, müziğin felsefe boyutunu da incelemiştir. Yazdıklarından anlaşıldığına göre felsefeden maksadı müziğin yapılmasındaki arka planıdır. Bu nedenle de müziğin felsefesinde kaynağı ve insan üzerindeki etkileri olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Müziği, insanların tutku ve ilgi sebeplerini iddialar paralelinde, iletişim ihtiyacı, Allah tarafından özel bir öğreti, bezm-i elest hatırası, kâinattaki âhengin sezgisi, yaratılıştan var olması, fiziksel bir olay, filozofların buluşu, efsundan doğması, yakarış ihtiyacından kaynaklanması, zevk ve eğlence ihtiyacından doğması olarak ifade etmiştir.(s. 63-74) İnsan üzerindeki psikolojik, sağlık ve dini etkilerini de ayrıca ele almıştır. (s. 74-82)

Kitapta, Kur'an'da müzik konusu incelenmiştir. Müellif bunun için öncelikle Kur'an'da geçen ses kelimelerini tespit etmiş ve açıklamasını yapmıştır. Verdiği bilgilere göre Kur'an'da geçen ses lafızları savt, rikz (gizli çıkan ses), hems (insan hareketinden çıkan ses), sayha (sesin yüksek çıkması), sarh (musibet ve sıkıntı anında yüksek sesle bağırma), nak' (musibet ve sıkıntı anında daha yüksek sesle bağırma), na'ak (çobanın koyunlarına seslenirken çıkarttığı ses ve karga sesi), sadîd (çok yüksek ses, feryad etmek), zefîr (derinden soluma, şiddetli ses çıkarma), şehîk (inleme esnasında nefesin içeriye çekilip bir anda bırakılması), dabh (atların hücum esnasında çıkardıkları ses, kişneme), huvâr ((inek sesi, böğürme), sarsar (tiz ve yüksek ses, uğultu), hasîs (ateş sesi, çıtırdama), vesvese (nefis ve şeytan fısıldaması), mükâ (ıslık), tasdiye (alkış) olarak geçmektedir. (s.83-88) Kur'an-ı Kerim'de ritimle ilgili, İsrâ sûresinin 64. ayetinden yola çıkarak sesin durgun insanı hareketlendirecek kadar etkili olduğunu vurgulamış ve ritmin gücünü anlatmıştır.(s.93) Kur'an'da ahenk ve estetik kelimelerinin karşılığını "cemil, tayyib ve zinet" kelimelerinde bulmuştur. Bu minvalde zinetin hem tabii yaratılış hem de insanların kendi yaptıkları süslemeleri kapsadığı sonucuna ulaşmıştır. Müellif, Kur'an üzerinden güzel sanatları üç başlıkta ele almıştır. Birincisi, estetiğin nimet boyutu olan güzel sanatların, insanların faydası için yaratılmış olması*; ikincisi, güzel sanatların fitne unsuru olması; üçüncüsü, güzel sanatlardan yararlanma şartlarıdır.(s.94-98)

* Sâffât 37/6.

Yazar, Kur'an'da müzikle ilgili dolaylı delalet eden on ayeti tespit etmiştir.* Bu tespitinde ayetlerin direk kendisinden değil de sahabe ve tâbiinden gelen rivâyetlerden yola çıkılmıştır. Araştırmaya göre ayetlerin müzik konusuna dolaylı ve ihtimalli delalet ettiği ve ayetler üzerine getirilen yorumlar üzerinde durulan gerekçelerin özel tabirler olmaktan çok genel kuralı ifade ettiği, bu nedenle de illet olma özelliklerini taşımadığı sonucuna ulaşılmıştır.(s.97-105)

Müellif, müzik icrasının mübahlık içermesi için şartlar sıralamıştır. Bunlar, müziğin insanları Allah yoluna engel olmaması, İslam'ın mukaddes saydığı değerlerin alay ve eğlence konusu yapmaması, dini sorumluluk ve görevleri ihmal edecek seviyeden uzak olması, dini değerlere aykırı propaganda olmaması, söz ve icrasında yalan, iftira, zinaya teşvik gibi dinimizce yasaklanan hususların yer almaması, müziğin ibadet gibi algılanmaması, Kur'an okuma ve dinleme kültürünün önüne geçilmemesi, insanları nefsanî arzularına esir edecek bir şekil, muhteva ve seviyede olmaması, insanları dini veya uhrevî faydalardan tamamen uzak bir şekilde faydasız işlerle meşgul etmemesi şeklinde sıralanmıştır. (s.108)

Kitabın başka bir bölümünde, Hz. Peygamber'in müzikle ilgili tutum ve davranışları ele alınmıştır. Müellif bu konuda müzikle ilgili yüz on altı (116) rivâyeti bir araya getirmiş, hadislerin tahrir ve sıhhatini ele aldıktan sonra değerlendirme yapmayı unutmamıştır.

Bu konudaki hadisler gelişmiş güzel verilmemiş dikkat çeken başlıklar üzerinden incelenmiştir. Örneğin, Hz. Peygamber'in şarkı dinlemesi başlığı altında bayram günü, düğün, karşılama merasimi, yolculuk ve normal zamanlarda şarkı söyleme konuları yer almaktadır ki, bu kitabın ahkâm yönünün ağırlık merkezidir.

Hz. Peygamber'in bayram günlerinde şarkı dinlemesi başlığı altında fikhî yorumları mübah, haram ve mekruh olanı zikrettikten sonra Gazzâlî'den şu nakille konuyu bitirmiştir:” *Fitne olmaması şartıyla, köle olmasalar da kız çocuklarının şarkılarını dinlemek caizdir.*”(s. 127)

Hz. Peygamber'in düğünlerde şarkı dinlemesiyle ilgili başlıkta rivayetlerden sonra İbn-i Hacer'den nakil yaparak,” *düğünlerin def ve mübah olan şarkılarla ilanını caiz olduğunu ayrıca önder kimselerin mübahlık sınırı aşılmadığı sürece bu tür eğlenceli düğünlere katılmasının caiz*” olduğunu ifade etmiştir.(s. 129)

Hz. Peygamber'in karşılama merasimlerinde şarkı dinlemesiyle ilgili derlemiştir olduğu hadisin yorumunda Şevkânî'den naklederek,” *Müziği*

* Bkz. Lokmân 31/6, Necm 53/59-61, Furkân 25/72, Kasas 28/55, İsrâ 17/81, 64, Nâziât 79/ 40-41, Enfâl 8/35, Zümer 39/23, Rûm 30/15.

haram görenler Hz. Peygamber’i karşılamada söylenen şarkıyı bir istisna olarak değerlendirmiş, mübah görenler de kendilerine dayanak olarak zikrettiğini” ifade etmiştir.(s. 132-133)*

Hz. Peygamber’in yolculuk esnasında şarkı dinlemesiyle ilgili rivayetleri† derledikten sonra da İmam Şâfi’den naklederek yolculuk türkülerinin caiz olduğunu nakletmiştir.(s. 135)

Hadislerde yer alan tüm rivâyetlerde geçen şarkı söyleyenlerin kız çocuğu ve köle kadın olduğu ayrı bir dikkat konusudur.(s. 137)

Diğer taraftan Hz. Peygamber’in şarkıyı yerdığı hadislerde mevcuttur. Düzenli, bu konuda şarkı dinlemenin yanında şarkı dinleyenlere beddua ettiğine dair rivâyetler bulunduğunu ancak bu konuda sahih hadise rastlamadığını ifade etmiştir.(s. 137-142)

Kitapta, Hz. Peygamber’in şarkı yerine Kur’an’ı güzel sesle ve makamla okumayı tavsiye içeren hadisler yer almaktadır. Müellif, değerlendirme sadedinde müzikle ilginin Kur’an ile olan ilişkiyi ezmemesi, Kur’an zevk ve kültürünü köreltecek seviyede olmaması şartıyla caiz olduğunu söylemiştir.(s. 150) Aynı şekilde, hadislerde geçen çalgı aletlerine de yer vermiştir. Bu konuda çalgı aletlerini yeren ve müsaade eden hadisler verilmiştir. Kitapta verdiği bilgilere göre def ve gırbâl çalınmasında sakınca olmayıp, o dönemdeki, berbat, celâcil, ceres, gubeyrâ, halhâl, kennârât, kinnîn, kîr, kûbe, meâzif, sanç, zemmâre, davul, tambur, zil, ud, mizmâr çalgı aletlerini yerdığı görülmektedir. Bazı hadislerde de çalgı aletleri yerilirken “telli, üflemeli ve vurmali” çalgı aletleri ifadesiyle daha genel bir çerçeve çizilmiştir. (s. 162-178) Ayrıca bir kısım âlimlerin İbn-i Ömer’in zurna sesini işittiğinde kulaklarını tıkaması ve Hz. Peygamber’den böyle gördüğünü söylemesiyle ilgili hadisi, ” *Bu konudaki hadis münkerdir. Ayrıca bu haram olsaydı Hz. Peygamber sadece kendisi kulaklarını tıkamaz İbn-i Ömer’e de böyle yapmasını emrederdi*” şeklinde alıntı yaparak yorumlamıştır.(s. 166) Gazzâli, Remlî, İbn-i Hacer, Sübkî, Aynî, Beğavî, İbn-i Kudâme, Şevkânî, Zeylaî, Haskefi gibi âlimler de hadislerden yola çıkarak düğün, bayram, ve karşılama gibi meşru sevinçlerin def, şarkı gibi meşru eğlencelerle kutlamanın caiz olduğunu söylemişlerdir.(s.201)

Kitapta incelenen farklı bir başlık da hadislerde Hz. Peygamber ve ağıttır. Bu konudaki hadislere bakıldığında cenaze için gözyaşı dökülmesinde sakınca olmayıp Allah’ın takdirine isyan anlamı taşıyan yüz tırmalamak, yersiz sözler söylenmesi gibi davranışlar haram kılınmıştır.(s.179-183)

* Tirmizî, Menâkıb, 17; Ebû Dâvud, Eymân, 27.

† Buhârî, Meğâzî, 38; Edeb, 90; Müslim, Cihad ve Siyer 123.

Kitabın başka bir bölümünde mezhep imam ve âlimlerin müzikle ilgili görüş ve yorumları ele alınmıştır. Aynı şekilde fakihlerin müzikle ilgili fetvalarının illetleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Hanefi mezhebi uleması, müziği değerlendirirken, şarkı, şarkıcılık, çalgı aletleri, eğlence, zinaya düşme tehlikesi, kazanç sağlama, karşı cinse özentisi, kadın sesi, insan üzerindeki etkileri başlıkları altında incelendiği görülmüştür. Temel hareket noktası olarak Lokmân suresi 31/6 ve En'âm suresinin 6/68 ayetlerini referans alınmıştır. Genel olarak Hanefi kaynakları “levh ve adalet” kavramlarından hareketle hükme varmaya çalışmışlardır. *Levh, düşünce ve gayreti, kullanılması hoş olmayan yerlerde kullanm; faydalı ve öncelikle yapılması gereken şeyleri engelleyen, nefساني ve shehvi duyguları kısa zamanda harekete geçiren her şey* olarak tanımlanmıştır. *Adalet, kişiyi dini yasaklar ve toplumsal itibarı zedeleyen yakışıksız davranışlardan sakındıran alışkanlık* tanımlanmış müzisyenlerin (haram sayılması durumunda) şahitliklerinin kabul edilmeyeceğini ifade etmişlerdir.

Müellif, genel olarak mezheplerin (Hanefi, Mâlikî, Şâfi, Hanbelî) farklı açılardan müziği ele aldıklarını fakat “*dini görev ve sorumlulukları engellememesi, söz veya icrâsında haramlara teşvik veya tahrik olmaması, toplumsal güven itibarı zedelememesi, ahlaksızlık, karşı cinse ve dinlere özentisi olmadığı sürece bir sakınca görmediği*” şeklinde ortak bakış açılarını özetlemiştir. (s. 238-242) Zâhirîler ise müziğin mutlak olarak caiz olduğunu müziğin yasaklığıyla ilgili hadislerin ya zayıf, ya da uydurma olduğunu ve kişilerin müziği yapmadaki niyetlerine göre hükmün de değişeceğini savunmuştur. (s. 243)

Düzenli, tasavvuf musikisi ile ortaya atılan iddialar ve cevaplarını kitabında yer vermiştir. Bu iddialar bugün de sorula gelmekte cevapları da tazeliğini korumaktadır. Şöyle ki, bir iddia ve cevabı “*Vecde tutulanlar neden Allah kelâmı olan Kur’an-ı dinlerken aynı vecdi hissetmiyorlar? Cevap: Esasen Kur’an dinlenirken de vecd meydana gelir. Ancak gelmiyorsa mahlûkata duyulan aşk ve vecdden ileri gelir.*” şeklindedir.(s.255-256) Musikinin meşruiyetinin Osmanlı dönemi fetva kitaplarında hararetle tartışıldığını kitabın verdiği örneklerden anlaşılmaktadır. Bu konudaki tartışmalar fukahâ ve tasavvufçular olmak üzere iki grup arasında gerçekleşmiştir.(260-266)

Müellif, kitabında şarkı kelimesini örfümüzde kullanılan şarkı anlayışından irak ve daha geniş anlamda kullanmıştır. Kitabının “*şarkı söyleyen ve çalgı aleti kullanan sahabiler*” başlığını okuyan sahabenin örfümüzdeki gibi şarkı söylediği düşüncesine kapılabilir. Hâlbuki içerikte sahabenin yolculuk esnasında söylenen ve kişinin sessizce kendi duyabilecek şekilde mırıldandığı sözler, gurbet türküleri ve beyitleri bu başlıkta incelenmiştir. Sıhhatine değinmeyerek yaptığı rivâyetler arasında Abdullah b. Zübeyr’in ud çalan cariyelerinin olmasıdır.(s. 268)

Düzenli, kitabını müziğin tarihi ile ilgili bilgi verirken İslam öncesi ve sonrası olarak incelediği görülmektedir. İslam sonrasında Hulefa-i Râşidîn, Emeviler, Abbâsiler, Endülüs Emevileri, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin müzikle ilişkileri anlatılmış ve bu dönemlerde yapılan müzikler ve bakış açıları çözülmeye çalışılmıştır. Bu meyanda içerdiği bilgilerle İslam müzik tarihi bilgisi sunulmuştur. (s. 273-) Özellikle Osmanlı döneminde uygulanan kına gecesi, sünnet merasimi ve beşik alayı* günümüzde gelenek/örf olarak devam etmektedir.

Müellif, kitabının son kısmında müzikle ilgili makaleleri toplamıştır. Osmanlı ulemasından İzmirli İsmail Hakkı ve Mustafa Sabri Efendi'den Karadâvî, Muhammed Gazzâlî ve Muhammed Hamidullah gibi yerli ve yabancı on üç makaleyi bir araya getirmiştir. Bu makalelerin ortak noktasına bakıldığında (Mustafa Sabri Efendi hariç) müziğin meşru' çerçevede yapılmasında sakınca olmadığıdır.(s.333-398)

Yazar, ilgili konuyu kendi içinde tarafsız tartışırken sonuca bağlamaktan çoğu kez kaçındığı görülmektedir. Konunun ağırlığı ve daha farklı bir çalışmaya havale etme çabasından olabilir. Çünkü kitabında "doktora düzeyinde çalışmayı gerektirir", farklı bir çalışmayı gerektirir, çalışma sınırlarımızı aşar" gibi ifadelerle karşılaşılmaktadır. Zaten kendisi de bunu açıkça çalışmasının giriş mahiyeti taşıdığını ifade etmektedir. Bu nedenle de bazen konunun değerlendirmesini göremeden bitmesine şahit olunabilir.

Çalışmanın bir ağırlıkta olması kitabı daha verimli hale getirebilirdi. Yani, İslam hukuku açısından müzik konusu incelenip, içeriğinde mukayeseli bir fıkıh tartışması yapılsaydı ve konu hakkındaki içtihadı çalışması yapan birisi olarak kanaati ortaya koysaydı daha iyi olabilirdi.

Yazarımız kitabı hazırlarken çok emek verdiği okurken kendini hissettiriyor. Örneğin müzikle ilgili kavramlar, hadislerin tamamının zikredilmesi, ulemadan yaptığı zengin rivâyetler bunu belgeler niteliktedir. Eser, müzik konusunda mezhep taassubundan uzak, doğrunun bulunması için objektiflik sunan, içeriğinde konuyu tartışan mukayeseli bir fıkıh kitabıdır.

Düzenli, bu eserinde müzikle ilgili her bir konuyu etraflı ele aldığından İslam ve müzik kavramlarıyla çalışma yapan kimseyi eserine muhtaç bırakmıştır. Kitapta müziğin tarihi, fıkıhı, hadisi, felsefesi, müzikle ilgili yerli ve yabancı makalelere yer vermesiyle kitaba âdeti mini bir ansiklopedik hüviyet kazandırmıştır. Bu durum kitabın dağınık olduğu görüntüsüne rağmen yeni çalışma üretmek isteyen alıntı yapmadan eserini takdim edemeyeceği ve ülkemizde muadili olmayan orijinal bir çalışmadır.

* Yeni doğan çocuklar için yapılan merasim ki, günümüzde mevlüd olarak uygulanıyor.

Kitabın adı: İslam Kültür Tarihinde Musiki

Yazar: Pehlül Düzenli

Yayınevi: Kayıhan

Sayfa: 416

Baskı: 2

Yayın Yılı: 2014